

مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز

دوره اول ، شماره دوم ، بهار ۱۳۶۵

دکتر جمال ابوالعزایم

نقش مسجد در رشد بهداشت روانی *

ترجمه: مرتضی لطیفیان

دانشگاه شیراز

خلاصه

در این مقاله از مسجد بعنوان اولین مظهر و آئینه تمام‌نمای اسلام سخن به میان آمده و تاثیر آن بر زندگی روانی مورد بررسی قرار گرفته است. موضوعاتی از قبیل شناخت و رشد استعدادها، روابط گروهی، مشاوره، زناشویی، تفریحات سالم، و ناهنجاری‌ها و انحرافات جنسی و اخلاقی از جمله مباحثی هستند که در این مقاله مطرح شده‌اند. مؤلف معتقد است که بسیاری از معضلات جهان متمدن امروز را می‌توان با تمسک به ایدئولوژی اسلام چاره‌جویی کرد و گامی مؤثر در جهت ایجاد بهداشت روانی برداشت.

مقدمه مترجم

متن حاضر برگردانی است از سخنرانی دکتر جمال ابوالعزایم روان‌پزشک مصری که علاوه بر آموزش‌های پزشکی و کارهای ممتد بالینی تجارب فراوانی نیز در علوم و معارف اسلامی دارد. از آنجا که متن اصلی بیشتر در قالب زبان گویشی بوده مترجم کوشش کرده

* Abu El-Azayem, G.M. "The Role of the Mosque in Mental Health" *Mental Peace: The International Journal of the World Islamic Association for Mental Health*. Cairo: Vol. 1, No. 1, 1984, pp. 1-7.

است تا بدان نگارش خاصی بدهد و با تلخیص، حذف برخی از مواد غیر لازم، و گاه ارائه پاره‌ای از توضیحات آن را در قالب زبان نوشتاری بریزد و خوانندگان را با اندیشه‌های سخنران آشنا نماید.

زمینه تاریخی و نقش اولین مسجد در اسلام

پس از هجرت حضرت رسول (ص) از مکه به مدینه اولین مسجد در اواخر قرن ششم میلادی در این شهر بنا گردید. ورود او به شهر با شور و هیجان زائد الوصفی مواجه گردید، و این نبود مگر بخاطر آئین نو محمدی. همه مسلمانان شهر مدینه از زن و مرد، دختر و پسر، از تمامی سنین در این شور و هیجان شرکت داشتند. عقیده‌ای که در این هنگام شکل پیدا کرد، لزوم ایجاد یک مرکزیت جدید بنام مسجد بود، جاشیکه پیامبر و پیروانش بتوانند تجمع نموده و ضمن دعا و عبادت به بحث در تعالیم اسلام نیز بپردازند. با چنین نگرشی بود که بنای مرکز جدیدی، که مظهری از باورها و مفاهیم ذهنی آنان بود، گذاشته شد.

فعالیت روزانه مردم نه تنها شامل جنبه‌های مذهبی می‌شد بلکه در برگیرنده زمینه‌های تربیتی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و تفریحی نیز بود. کلیه این فعالیت‌ها بوسیله شخص پیامبر (ص) هدایت و راهنمایی می‌شد. علاوه بر آن از مسجد بعنوان پایگاهی برای طرح مسائل نظامی و خنثی نمودن نقشه‌های دشمنان نیز استفاده می‌شد.

اثر مسجد بر زندگی مسلمانان

در قرآن مجید در آیه‌های متعدد، بتفصیل در مورد اثرات مثبت برنامه روزانه مسلمانان بحث شده است که در ذیل به برخی از موارد بارز آن اشاره می‌شود.

الف - سحر خیزی؛ خداوند در قرآن کریم میفرماید: «و قرآن الفجران قرآن الفجرکان مشهودا.» و نماز صبح را نیز بجای آن که آن مشهود نظر فرشتگان شب و فرشتگان روز است^۱، سحر خیز بودن در واقع شروع روز در بهترین و مناسب‌ترین ساعات است که در عمق جان نمازگزار مسرت و وجد ایجاد میکند.

ب - ارج نهادن به جمع؛ در گرد هم‌آئی‌های گروهی در مسجد برنامه روزانه مسلمانان طرح‌ریزی می‌شود و بالطبع موجب تسهیل مباحثات گروهی و هم‌آهنگی آنان نیز می‌گردد. بدین لحاظ این نوع برنامه‌ها با درونگرایی افراطی افراد به مبارزه برخاسته و برون‌گرایی

بیش از حد را نیز کنترل می‌نماید و باعث می‌گردد تا افراد به ارزش‌های جمعی، ارج نهند. در قرآن چنین آمده است... الامرون بالمعروف والنهون عن المنکر والحافظون لحدود الله وبشرا المومنین. " امر به معروف و نهی از منکر کنندگان و نگهبانان حدود الهی (همه اهل ایمانند) و مؤمنانرا (ای رسول ما) بهر ثواب و سعادت بشارت ده آ". در واقع این آیه بیان حفظ اخلاقیات گروهی است. عضویت در یک گروه، احساس تعلق را در فرد رشد داده و موجب کاهش اضطراب و تنش در او می‌شود.

ج - تعامل روان و تن: نوع برنامه‌هایی که در مسجد انجام می‌گیرد فرد را در فعالیت‌های روان - تنی که اثرات متقابل برهم دارند، شرکت می‌دهد. مثلا " ادای فریضه نماز شامل مراحل از جمله وضو گرفتن، حرکات جسمانی در حین نماز و تمرکز در مفاهیم متعالی قرآن و خوف و رجای حاصل از آن در برابر خداوند متعال است که همه این فعالیت‌ها باعث ایجاد نوعی آرامش قلبی در فرد گردیده و بالطبع موجب کاهش اضطراب و تنش شخص هم می‌شود. بدین طریق انسان با تمسک به احکام خداوند می‌تواند از افسردگی روحی، رهایی یابد. بنابراین اقامه نماز، ممارست و تعمق در اندیشه‌های والا است که هر روز پنج مرتبه در اوج خستگی جسمانی و روانی تکرار می‌گردد و منتج به آرامش درونی فرد می‌شود. خداوند در این مورد می‌فرماید فاذا قضیت الصلوة فاذکروا لله قیاما و قعودا و علی جنوبکم فاذا اطمانتم فاقیموا الصلوة ان الصلوة کانت علی المومنین کتابا موقوتا. " پس آنگاه که از نماز فراغت یافتید باز در همه احوال ایستاده، نشسته، و بر پهلو و هر حال که توانید خدا را یاد کنید سپس که از آسیب دشمن ایمن شدید در اینحال نماز کامل بجا آرید که نماز برای اهل ایمان حکمی واجب و لازم است"^۳.

د- کاهش مشکلات روزانه: برنامه مساجد به نحوی است که به مشکلات مسلمانان با شتابی معقول و منطقی توجه نموده و بشکلی مؤثر و از طریق "راهنمایی" و "حکمیت" به حل و رفع آن‌ها می‌پردازد. و بدین سان از مسائلی که فکر و ذهن افراد را سخت بخود مشغول داشته در حد چشمگیری می‌کاهد. امکان این امر از آنجا نشأت می‌گیرد که قرآن ه تنها نحوه عبادات را بیان می‌کند بلکه راهنمایی و حتی قوانین مربوط به اداره امور روزانه مردم را نیز از قبیل ازدواج، مالیات، ارث، قضاوت و نظائر آن را نیز تشریح می‌نماید.

ه- ایجاد آرامش خاطر: مسلمانی که خود را تحت حمایت خداوند رحیم می‌بیند و فیض ربانی را مستمرا " بر وجود خویش جاری می‌داند در چنان آسودگی خاطر و سکینه قلبی بسر خواهد برد که هیچگونه هراس و دلبره‌ای در او راه نمی‌یابد. قرآن در این باره چنین

می‌گوید: «واخرون اعترفوا بذنوبهم خلطوا عملا صالحا و آخر سيئا» عسی‌الله ان یتوب علیهم ان‌الله غفور رحیم. «و بعضی دیگر بگناه خود اعتراف کردند که عمل صالح و فعل قبیح هر دو بجای آوردند، امید باشد که خدا توبه ایشان را بپذیرد که البته خدا آمرزنده و مهربان است»^۴. این احساس امنیت، که حاصل توکل قلبی شخص مسلمان بر وجود واجب‌الوجود است، هرگونه زنگاری را می‌زداید و از سرخوردگی و بی‌علاقگی او جلوگیری می‌نماید.

و ایجاد رغبت در غلبه بر رنج‌ها؛ در قرآن آمده است و مالنالا نومن بالله و ما جائنا من‌الحق و نطمع ان یدخلنا ربنا مع‌القوم‌الصالحین. «و گویند چرا ما ایمان بخدا و کتاب حق نیاوریم در صورتیکه امید آن داریم که در قیامت خدا ما را داخل زمره صالحان گرداند»^۵. چنین برنامه و یا الگوئی در حکم یک عامل انگیزشی است تا مسلمانان را بر رنج‌های درونی آنان چیره گرداند و تا زمانیکه انسان این پیوند را با پروردگاری که نگاهبان و حامی او است در عمق جان ادراک کند چنین انگیزشی در او استوار خواهد ماند.

ز- بازپروری: اعمال روزانه مسلمان به مثابه برنامه‌های هماهنگ برای بازپروری او در همه ابعاد وجودی است. فرد مسلمان قادر است بر حسب علائق خود جایگاه حقیقی خود را در فعالیت‌های گوناگون آن بیابد و رضایت قلبی کسب کند.

ح- شناخت و رشد استعدادها: این نوع برنامه‌ها توانایی‌های مسلمانان را رشد می‌دهد و این امکان را فراهم می‌سازد تا بر استعدادهای درونی خود وقوفی کامل یابند و مطابق آن به فعالیت‌هایی متناسب دست یازند. خداوند در این باره می‌فرماید... ان یکسن منکم عشرون صابرون یغلبوا ماتین و ان یکن منکم مائة یغلبواالفا من‌الذین کفروا بانهم قوم لایفقهون. «اگر بیست نفر از شما صبور و پایدار باشید بر دویست نفر از دشمنان غالب خواهید شد. و اگر صد نفر بوده بر هزار نفر از کافران غلبه خواهید کرد، زیرا آنان گروهی بی‌دانشند»^۶. بدین ترتیب اجرای چنین روش‌ها و برنامه‌هایی زمینه را برای شناخت عمیق توانایی‌های بالقوه فرد آماده ساخته و در نتیجه به شخص در قبول مسئولیت مدد می‌رساند.

ط- ایجاد عواطف جمعی: گردهم‌آئی و دیدارهای دسته‌جمعی مسلمانان در مراسم مختلف زمینه را برای رشد علائق و عواطف گروهی فراهم می‌سازد و بدین ترتیب باعث تقویت این نوع احساسات در افراد شده و امید را در آنان افزایش می‌دهد. بنابراین درمانهایی که ماهیتی روان‌شناسانه دارند بخودی خود اتفاق می‌افتد.

۱- تسهیل امر مشورت: تماس مداوم مسلمین و ارتباطاتی که با هم دارند موجب شناخت صحیح تواناییهای افراد و امکانات موجود در جامعه می‌گردد و موجب می‌شود تا اشخاص در مواقع ضروری بدانند چگونه و با چه افرادی در جهت حل مسائل و مشکلات خود گام بردارند ک - توجه به تفریحات سالم: در قرآن آمده است **وابتغ فیما تیک الله الدار الاخرة وولاتنن نصیبک من الدنیا . . .** " (این پند الهی بشنو) و بهر چیزیکه خدا بتو عطا کرده بکوش تا ثواب و سعادت دار آخرت تحصیل کنی و لیکن بهر هات هم از (لذات و نعم حلال) دنیا فراموش مکن^۷ .

الگوی مسجد و برنامه‌های نشأت یافته از آن به جنبه‌های تفریحی زندگی انسان توجه خاص مبذول می‌دارد و شرکت در شکار، مسافرت، انواع ورزش‌ها و غیره را مورد تأکید و تشویق قرار می‌دهد.

این ویژگی‌ها بانضمام دیگر عواملی که ماهیتاً جزئی از برنامه مساجدند در شکل‌گیری ایدئولوژی اسلامی ایفاء نقش کردند و بر مقبولیت گسترده و سریعی که اسلام و تمدن اسلامی در زمانی کمتر از پنجاه سال بدست آورد مهر تأیید زدند.

نقش مسجد در ارائه خدمات بهداشت روانی

پس از بررسی مختصری که در مورد تأثیر برنامه مسجد بر زندگی مردم انجام گرفت هم اکنون به ذکر مواردی در زمینه نقش مسجد در کاهش مشکلاتی از قبیل تنهائی، افسردگی، خودکشی، و غیره می‌پردازیم:

تنهائی: بعنوان یک بیماری در میان امتی که مسجد و همه مظاهر آن مورد احترام او است و هر روز پنج نوبت روی بدان دارد جایی برای ظهور نمی‌یابد و محیط و شرایط مناسب را برای بروز ندارد. زیرا که اولاً "احساس مسئولیت متقابل و مشترک در بین امت اسلامی وجود دارد و ثانیاً آنکه بر اکثر فعالیت‌هایی که در روز انجام می‌شود حالت گروهی و دستجمعی حاکم است. بنابراین برنامه مسجد در مجموع باعث تقویت نظام‌های حمایت کننده اجتماعی می‌گردد و فرد و خانواده را در کف حمایت خود می‌گیرد.

افسردگی: افسردگی یکی از متداول‌ترین بیماری‌های روانی در جهان متمدن و پیشرفته کنونی است. ریشه اساسی افسردگی در عدم توانائی فرد در رویارویی با واقعیت‌ها است. با توجه بدین مهم است در می‌یابیم که چرا مسجد و ایدئولوژی نشأت گرفته از آن در همه

احوال واقعت را مد نظر قرار می‌دهد و بشکلی وسیع خاصه در خلال نمازهای یومیه از آن یاد می‌کند. ایدئولوژی اسلام بر این موضوع تأکید می‌ورزد که هرگاه آثار افسردگی در شخص ظاهر شد بیمار می‌تواند با استقامت و بردباری بر آن غلبه نماید. این عمل نه تنها به کاهش افسردگی کمک می‌کند بلکه موجب تقویت روحیه او نیز می‌شود و امید و آسودگی خاطر را در او زنده می‌کند. قرآن در این مورد چنین می‌فرماید: . . . انما یوفی الصابرون اجرهم بغير حساب. "و خدا صابرانرا بحد کامل و بدون حساب پاداش خواهد داد"^۸. از نظر بالینی می‌توان گفت که وضو گرفتن به کاهش میزان تنش در فرد کمک می‌نماید و از این طریق است که می‌توان تا اندازه‌ای بر اهمیت مراسم شستشوی پنجگانه در روز و نمازهایی که بدنیال آن برگزار می‌گردد وقوف یافت. عبارت دیگر، ملاقات‌های گروهی و دستجمعی در مسجد و نیز همکاری‌های متقابل مسلمانان با یکدیگر به اجتناب از انزواطلبی و تنهائی، که حاصل آن رهائی از افسردگی است، منجر می‌گردد و زمینه‌های رشد آن را می‌خشکاند.

خودکشی: در قرآن آمده است *ولانقتلوا انفسکم ان الله کان بکم رحیما*. "و یکدیگر را نکشید که البته خدا بسیار به شما مهربان است"^۹. از نظر آماری باید گفت که ظهور این پدیده در میان امت اسلامی در حداقل است. ایدئولوژی اسلام، با طرح این مسأله که قتل نفس از گناهان کبیره است توانسته تا حدی مصونیت را در جامعه ایجاد کند، چه طبق وعده قرآن کسانی که به چنین اعمالی دست زنند در سرای آخرت دچار عذابی سخت خواهند شد.

انحراف جنسی: در اسلام الگوهای رفتاری ناهنجار بطور کلی نفی شده و مسلمانان از پرداختن به چنین اعمالی منع گردیده‌اند. در قرآن چنین آمده است: . . . *ولاتقربوا الزنا انه کان فاحشة و ساء سییلا*. "و هرگز به عمل زنا نزدیک نشوید که کاری بسیار زشت و راهی بسیار ناپسند است"^{۱۰}. بهمین مناسبت در مکتب اسلام ازواجیهائی که در سنین جوانی و در مناسب‌ترین زمان روی می‌دهند مورد تشویق قرار گرفته و بر روابط صحیح و طبیعی زناشویی تأکید شده است. در اسلام همه اشکال و صور انحرافات جنسی تحریم شده و کسانی که مرتکب این اعمال شوند و خاصه زنای محصنه در میان جمع تنبیه خواهند شد. احتمالاً "بدین علت است که امراض مقاربتی در آن دسته از جوامع اسلامی که به احکام اسلامی عامل باشند کمتر می‌باشد. از سوی دیگر یکی از آثار بسیار بارز مبارزه با روابط جنسی غیر مسئولانه جلوگیری از پدیدۀ ناگوار وجود کودکان نامشروع در جامعه است که هم بر قربانیان این پدیده و هم بر کل جامعه اثراتی بسیار سوء دارد.

مصرف نادرست مواد مخدر؛ بطور کلی استفاده نامشروع از هر ماده تخدیر کننده‌ای در اسلام منع گردیده است. در صدر اسلام مشروبات الکلی بدلیل گستردگی نسبتاً وسیعی که در شبه‌جزیره عربستان داشت بطور اخص مورد توجه قرار گرفت و تحریم گردید^{۱۱}. این تحریم نه تنها مشتمل بر استفاده از این مواد می‌باشد، بلکه تولید و بهره‌برداری تجاری از آن را نیز در بر می‌گیرد.

طلاق: با وجود آنکه طلاق در اسلام با در نظر گرفتن محدودیت‌هایی مجاز دانسته شده است ولی از نظر آماری در میان جوامع اسلامی فراوانی چندانی ندارد. از احادیث واصله از پیامبر (ص) که شاهدهی بر این مدعا است این حدیث معروف است که "مبغوض‌ترین اعمال نزد خداوند، طلاق است".

قتل و جنایت: الگوی مسجد همیشه مسلمانان را بدین امر فرا می‌خواند که در امور زندگی راه‌گذشت و شکیائی را پیشه‌کنند و حتی با دشمنان خود نیز روابطی عادلانه داشته باشند. قرآن بوضوح قتل نفس را حرام دانسته و در امر قصاص نیز روش‌های خاصی را در نظر گرفته است. همچنین در مواردی که قتل خطائی انجام گیرد دادن دیه را به خانواده مقتول واجب می‌داند. قرآن در این باره چنین می‌گوید: "... انه من قتل نفسا بغير نفس اوفساد فی الارض فکانما قتل الناس جميعا..." "هرکس نفسی را بدون حق قصاص و یا بی‌آنکه فساد و فتنه‌ای در روی زمین کند بقتل رساند مثل آن است که همه مردم را کشته (باشد)"^{۱۲}.

تبعیض: مکتب اسلام مدافع حقیقی مساوات بوده و تبعیض بین افراد را بدلیل رنگ، جنس، یا نژاد و یا بهر دلیل دیگری محکوم می‌کند. پیامبر (ص) می‌فرماید "همه مردم بسان دندانه‌های شانه با هم برابرند". اسلام به مذاهب توحیدی قبل از خود نیز بدیده احترام می‌نگرد و در این باره می‌فرماید *امن الرسول بما انزل الیه من ربه والمؤمنون کل امن بالله و ملائکته و کتبه رسله لا تفرق بین احد من رسله...* "رسول به آنچه خدا بر او نازل کرد ایمان آورد و مؤمنان نیز همه به خدا و فرشتگان خدا و کتب و پیغمبران خدا ایمان آوردند و (گفتند) ما میان هیچیک از پیغمبران خدا فرق نگذاریم"^{۱۳}.

علاوه بر آنچه که در بالا نقل گردید اصول دیگری نیز در نظامات اجتماعی اسلام وجود دارد که در مجموع ایدئولوژی اسلامی را تشکیل می‌دهد. و مسجد از طریق حفظ و قرائت و تفسیر قرآن نقشی اساسی در متجلی ساختن آن داشته است. این ایدئولوژی همه مظاهر زندگی پیروان خویش را تحت نفوذ و سیطره قرار داد و در زندگی خانوادگی قلمرو

وسیعی را همچون شیر دادن از پستان مادر، پرورش کودکان، رابطه زن و مرد، و مراقبت از سالمندان را نیز در بر گرفت.

مسجد به مثابه عاملی برانگیزاننده در کسب دانش و فهم شرائط محیطی و روانی

در بیان اهمیت کسب معرفت همین بس که اولین آیات وحی بدان اختصاص یافته و خواندن و نوشتن را مورد تأکید قرار داده است. در قرآن کریم آیه‌های متعدد دیگری نیز وجود دارد که مردم را به تفکر و شناخت محیط فیزیکی اطراف خود دعوت می‌نماید. مثلاً "می‌فرماید "محققاً" در خلقت آسمان‌ها و زمین و رفت و آمد شب و روز روشن دلائلی هست برای خردمندان^{۱۴}". دعوت به کسب دانش زمینه مساعدی را برای مطالعه ابعاد مختلف هستی و بویژه رفتار انسان فراهم می‌سازد که می‌توان به ذکر موارد زیر پرداخت:

۱- خداوند می‌فرماید ولو نشاء لاریناکهم فلعرفتهم بسیماهم و لتعرفنهم فی لحن القول واللّه یعلم اعمالکم. " (ای رسول ما) اگر ما می‌خواستیم حقیقت را بوحی بتو آشکار می‌ساختیم تا به باطل آن‌ها از سیمای ظاهرشان پی برده و در طی سخن کاملاً "بشناسی و خدا به همه کارهای شما آگاه است"^{۱۵}.

۲- در بیان اثرات پدیده‌های روحی بر جسم انسان مواردی ذکر شده که از آنجمله است... و ا بیضت عیناه من الحزن فهوکظیم. "از گریه و غم چشمانش (در انتظار یوسف) سفید شد و سوز هجران و داغ دل بنهفت"^{۱۶}. این آیه در زمانی است که یعقوب پیامبر در اثر شنیدن خبر مربوط به پسرش یوسف دچار افسردگی شدیدی گشته و نور دیدگان خود را از دست داده بود. همانگونه که در آیه ذکر شده است، نوعی "تابینائی هیستریک" به او عارض شده و بنابراین نقش کشش‌های هیجانی و تأثیر آنها بر فرآیندهای حسی مورد تصدیق قرار گرفته است. باز در همین باره چنین آمده است که فلما ان جاء البشیر القیه علی وجهه فارتد بصیرا. "پس از آنکه بشیر، بشارت یوسف آورد و پیراهن او را بر سرخسارش افکند دیده انتظارش بوصل روشن شد"^{۱۷}. این مطلب مبین آن است که با درمان روانی یعقوب قدرت بینائی او نیز به وضع کنشی هنجار خود بازگشت نمود^{۱۸}.

عبارات فوق حاکی از آن است که برنامه مسجد اثری ژرف بر حیات عقلانی مسلمانان داشته و موجبات رشد فعالیت‌های علمی آنان را در شاخه‌های متعددی همچون ریاضیات، جبر، تاریخ، جغرافیا، ادبیات، شیمی، روان‌شناسی، پزشکی و جز آنها فراهم نموده است. آثار دانشمندی همچون ابن سینا، ابن بطوطه، ابن خلدون، غزالی و بسیاری دیگر از علمای

اسلامی گواه صادق آیند .

و در پایان لازم است توجه خواننده‌گان را بدین نکته معطوف سازیم که بکار بستن این ایدئولوژی جامعه‌ای متعادل ، هماهنگ ، و با ثبات به ارمغان خواهد آورد در صورتیکه انحراف از این اصول حاصلی جز انحطاط و زبونی نخواهد داشت . آیا انحطاط حیات عقلانی ، اجتماعی و اقتصادی مسلمانان در قرون اخیر علتی جز این داشته است؟! در سال‌های اخیر در برخی از کشورها مجدداً " به رسالت مسجد و تجدید حیات آن توجه شده است . بدین معنی که در رسالت مسجد علاوه بر تکیه بر بعد معنوی بر استوار کردن پایه‌های حیات اجتماعی و اقتصادی جامعه نیز تأکید گردیده است . در گزارش سال ۱۹۸۵ سازمان بهداشت جهانی به وجود روش‌های تازه‌ای در این مورد اشاره شده است . جالب است بدانیم که هر چند با این نوع تفکر در آغاز روی چندان خوشی نشان داده نمی‌شد اما خوشبختانه هم اکنون این نوع روش‌ها متداول گردیده و مسئولان مساجد در تلفیق اصول مذهبی ، روان‌شناسی ، جامعه‌شناسی ، و ... با یکدیگر تغییر جهت داده‌اند .

منابع

- ۱- قرآن کریم ، سوره ۱۷ ، آیه ۷۸ در برگردان آیات از ترجمه استاد الهی‌قمش‌های استفاده شده است .
- ۲- قرآن کریم ، سوره ۹ ، آیه ۱۱۲ .
- ۳- قرآن کریم ، سوره ۴ ، آیه ۱۰۳ .
- ۴- قرآن کریم ، سوره ۹ ، آیه ۱۰۲ .
- ۵- قرآن کریم ، سوره ۵ ، آیه ۸۴ .
- ۶- قرآن کریم ، سوره ۸ ، آیه ۶۵ .
- ۷- قرآن کریم ، سوره ۲۸ ، آیه ۷۷ .
- ۸- قرآن کریم ، سوره ۳۹ ، آیه ۱۰ .
- ۹- قرآن کریم ، سوره ۴ ، آیه ۲۹ .
- ۱۰- قرآن کریم ، سوره ۱۷ ، آیه ۳۲ .
- ۱۱- بنظر می‌رسد که توصیف دکتر ابوالعزیم از حرمت خمر و مسکرات چندان گویا نباشد . آنچه که مفسران اسلامی در این باره نقل کرده و مبتنی بر علل نزول تدریجی آیات قرآن بوده است به نقل از کتاب دکتر سید علی‌اکبر حسینی تحت عنوان مباحثی چند

پیرامون مبانی تعلیم و تربیت اسلامی (انتشار دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۲، ص ۲-۶۱) چنین است:

مفسران در علل نزول تدریجی آیات قرآن مطالب فراوانی نوشته‌اند و از جمله بر آماده نبودن مردم برای پذیرش احکام و قوانین اسلامی تاکید نهاده‌اند. . . . نکته ظریف‌تر رعایت آشنائی مرحله‌ای و یا اعمال سیاست تدریج در مورد تشریح یک حکم و یا قانون خاص شرعی است که روند حرمت خمر و مسکرات در قرآن یکی از نمودهای بارز آن می‌باشد. . . . در مرحله اول خداوند نظر مردم را به منشاء و ماده اصلی و اولیه خمر جلب می‌کند. . . . سپس اندیشه و عقل مردم را به قضاوت می‌طلبد و به آنها می‌گوید که درست است در شراب و قمار هم سود است و هم زیان ولی چون کفه زیان آنها بر سودشان سنگین‌تری می‌کند بنابراین بر اساس و به استناد این اصل عقلی، باید از آنها دوری جست. در مرحله سوم با استفاده از یک حادثه ناشی از مصرف الکل، محدودیت زمانی وضع می‌شود. . . . پس از انجام این مقدمات، آخرین مرحله طی می‌شود و قرآن با لحنی قاطع و خالی از هر گونه ابهام به تولید بودن شراب و قمار رای می‌دهد و با صدور دستور حرمت آنها می‌فرماید. . . . ای مومنان! باده و قمار و بتان و تیرها پلیسند و از کردار شیطان، پس از آنها دوری گزینید تا رستگار شوید. همانا شیطان میخواهد با باده و قمار در میان شما دشمنی و کینه ایجاد نماید و خدا و نماز را از یاد شما ببرد. چرا از آنها دست بر نمی‌دارید؟ (مترجم)

۱۲- قرآن کریم، سوره ۵، آیه ۳۲.

۱۳- قرآن کریم، سوره ۲، آیه ۲۸۵.

۱۴- قرآن کریم، سوره ۳، آیه ۱۹۰.

۱۵- قرآن کریم، سوره ۴۷، آیه ۳۰.

۱۶- قرآن کریم، سوره ۱۲، آیه ۸۴.

۱۷- قرآن کریم، سوره ۱۲، آیه ۹۶.

۱۸- می‌توان گفت نابینائی هیستریک در میان ناهنجاریهای رفتاری به لحاظ احساس گناه شدیدی است که در اثر دیدن صحنه‌ای خاص عارض شخص می‌شود. ظهور بیماری هیستریک عمدتاً "بدلیل نوعی" واکنش مبدل سازی" است که انرژی و انگیزش واخورده درونی را تبدیل به نمودهای فیزیکی کرده و در جسم شخص آن را ظاهر می‌گرداند. بدین ترتیب به نظر نمی‌رسد که چنین تحلیلی بتواند نابینائی حضرت یعقوب را به درستی بررسی نماید. زیرا نه عوامل ایجاد کننده بیماری در آن حضرت موجود بوده است و نه اصولاً "چنین ملاکی قادر به بررسی این نوع حوادث است و به قول رنه گنون:

چون قلمرو روان شناسی به هیچ وجه بسوی بالا گسترش نمی یابد، (ما فوق شعور) نیز طبعاً "بیش از هر وقت برای آن ناشناخته و درهای چنین عالمی بر روی آن بسته می ماند، و زمانی هم که به حسب اتفاق با امری که به این مرتبه مربوط می شود، برخورد کند، آن را با (مادون شعور) یکی می شمرد و صرفاً "و بسادگی مدعی الحاق آن به قلمرو خود می شود.

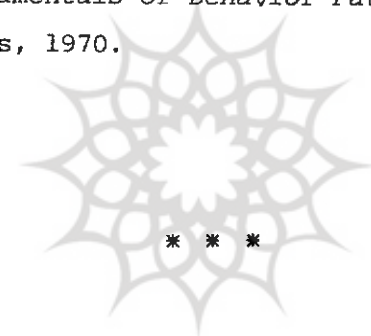
مراجعه شود به منابع زیر:

بیرجندی، پروین. روانشناسی رفتار غیرعادی. چاپ چهارم. تهران: کتابفروشی دهخدا، ۱۳۶۲.

گون، رنه. سیطره کمیت و علائم آخر زمان. ترجمه علی محمد کاردان. تهران: دانشگاه صنعتی شریف، ۱۳۶۱، ص ۲۶۲.

Suinn, R.M. *Fundamentals of Behavior Pathology*. John Wiley and Sons, 1970.

(مترجم)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبِّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَالْأَرْضِ وَالْعَرْشِ الْعَظِيمِ
مَلِكٌ قَدِيمٌ أَلَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ أَلَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ أَلَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ
عَزَّ وَجَلَّ

ای پیامبر بزرگ تو در سجده که بنیان آن از آغاز بر قوتی احسان داده شد

شایسته تراست.